

mingen. Het OG steunt de ander en bestrijdt hem niet. De ander kan ons helpen om pijnlijke situaties te verwerken (en niet te evacueren) en rust te vinden.

Psychoanalysis and creativity in everyday life moet langzaam gelezen worden om de rijkdom ervan voldoende te proeven en op te nemen. Het is een beschouwend werk dat aansluit bij de traditie waarin filosofie en psychoanalyse elkaar wederzijds verrijken. Ook al verwijst Corradi Fiumara slechts sporadisch naar de klinische praktijk en zijn haar overwegingen misschien niet nieuw, het is wel interessant <denkmateriaal>. Heel wat opvattingen zijn verwant met de oosterse wijsbegeerte, zonder dat de auteur hiernaar refereert.

De titel van het boek kan ons misleiden. De <opdracht voor het hedendaagse OG> is bijzonder groot: ons denken wordt door de media gestuurd en overspoeld; de maakbaarheid van het individu wordt dwingend, consumptie lijkt steeds meer te bepalen wie we <zijn>. De alledaagse genialiteit lijkt me een steeds moeilijker na te streven ideaal in een geglobaliseerde wereld. Het OG lijkt op die manier nog exclusiever dan het klassieke genie. De opdeling tussen het <Ik> en het <ego> is bijzonder nadrukkelijk geschetst. Wordt het ego niet met te veel zonden de woestijn ingestuurd?

De auteur heeft fundamentele bezwaren tegen onze manier van leven, maar ze legt te veel de nadruk op de individuele ontvoogding, alsof alle heil van het individu kan komen. Persoonlijk denk ik dat deze ontvoogding pas zinvol is wanneer er ook een context ontstaat waarmee het OG zich verbonden voelt en zijn ontplooiing kan schragen. Structurele maatschappelijke veranderingen die de rijkdom van het OG ondersteunen zijn noodzakelijk. Ik heb de indruk dat Corradi Fiumara dit aspect onvoldoende uitdiept.

Ondanks deze bedenkingen is het een bijzonder zinvol boek om over onszelf en ons werk na te denken.

Alledaagse ellende onder de psychoanalytische loep

Bespreking van

Mark Kinet (2013). *Psychopathologie van het hedendaagse leven — Vier verhandelingen*. Apeldoorn/Antwerpen: Garant. ISBN 978 90 441 3081 2, 134 pp., € 18,20

JOS DE KROON

Met een allusie op Freuds *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* blijkt *Psychopathologie van het hedendaagse leven* bij nader inzien een niet alledaags boek te zijn. Met een stijl die een staccatokarakter draagt, waarbij vele schrijvers de revue passeren en het ene citaat over het andere tuimelt, is dit boek niet zo makkelijk te lezen. De auteur, Mark Kinet, is een erudiet man die uit vele, soms zeer heterogene, vaatjes tapt: psychologie, filosofie, kunst en *cyberspace*, om er maar enkele te noemen. Ik was na lezing buiten adem en bleef in een duizeling aan indrukken en gedachten achter.

Psychologie van het hedendaagse leven is verdeeld in vier verhandelingen, die het karakter dragen van een essay. Het eerste hoofdstuk heeft dezelfde titel als het hele boek; het tweede heet *De onzichtbaarheid van de ziel* en gaat over psychoanalyse en neurowetenschap; het derde hoofdstuk kreeg als titel *Van cyborgie tot Big (M)Other* met de subtitel *De geconsumeerde consumens* en het boek wordt afgesloten met *Wanneer het woord vlees wordt — Zelfverwonding als actuele pathologie*. Met dit laatste onderwerp worden we door de auteur midden in de kliniek van de automutilanten gevoerd in contrast met de voorafgaande teksten, die een meer cultuurhistorisch, beschouwend karakter dragen.

In het eerste hoofdstuk is Mark Kinet op zoek naar identiteit in onze huidige tijd. Hij laat ons een wereld zien die allerminst vrolijk stemt. Met de toenemende globalisering raken wij steeds meer onze identiteit

kwijt. Daarbij lijkt *pleasure seeking* onze belangrijkste bezigheid te zijn geworden. Wij laten ons niet meer verrassen door het onverwachte maar wij gaan gebukt onder de imperatief van het moeten genieten: «I want it all, I want it now.» Er is geen wet (meer) die paal en perk stelt aan onze behoeften. Nee, wij negeren de wet die onze driftregulatie vormgeeft en die ten grondslag ligt aan ons civilisatieproces. Wij zijn inmiddels verslaafd geraakt aan een onmiddellijke en onbeperkte behoeftebevrediging. Volgens Kinet lijden wij aan *ad(d)ictie*, wij zijn zowel verslaafd als woordeloos. De moderne mens maakt een *short cut* naar de genieting van het «Ding», waarbij de taal wordt buitengesloten; een nefaste onderneming. Het tweede hoofdstuk gaat over neuropsychanalyse, waarin de samenhang tussen neurowetenschappen en psychoanalyse wordt bestudeerd. Dit is het zwakste deel van het boek, waarbij de auteur uit de bocht lijkt te vliegen in zijn te grote enthousiasme om de psychoanalyse en de neurowetenschappen te integreren. Het gevaar verzeild te raken in een monistisch reductionisme is niet denkbeeldig (het onbewuste is niets anders dan de werking van het impliciete geheugen) en dat doet het eigene van de psychoanalyse geen goed. Natuurlijk kan het psychische zich slechts manifesteren door bemiddeling van de hersenen, maar het herleiden tot een hersenfunctie is mijns inziens een categorale denkfout. Ik zou eerder pleiten voor een dialectisch standpunt ten aanzien van de interactie tussen hersenen en psyche, waarbij er — anders dan bij Hegel — geen sprake is van een *Aufhebung*. Het derde essay behandelt de invloed van de gedigitaliseerde wereld op de moderne mens. Natuurlijk heeft de mens de computer en de *internet cloud* zelf uitgevonden, maar tegelijkertijd ondergaat hij op zijn beurt weer de invloed van deze *matrix*. Wat gebeurt er met de mens wanneer hij voortdurend wordt beïnvloed door zijn eigen maaksel? Is dit proces niet altijd al gaande geweest in de geschiedenis of gebeurt er wezenlijk iets anders in relatie met het

interactieve externe geheugen dat menselijke eigenschappen begint te vertonen? Heeft de moderne mens nog wel een eigen identiteit? Wat is de invloed van de *internet cloud* op zijn belevingen en denken? Heeft hij nog wel zeggenschap over zichzelf en de dingen om hem heen? Wordt hij een slaaf van zijn eigen producten? Begint de «extimiteit» van de mens dan eindelijk een tastbare een digitale vorm aan te nemen? Willen wij meer of minder van deze *cyber gadgets*? Wat is uiteindelijk goed voor de mens? Dat al zijn behoeftes worden bevredigd? Nee! Dat er wat te verlangen overblijft? Ja! Dat er paal en perk wordt gesteld aan de bevrediging van zijn behoeftes? Ja! Dat de Ander dat aan hem oplegt? Ja! Dat hij zijn verlangens uitdrukt in taal? Ja! *Big (M)Other* moet niet een verstenende medusa zijn maar een faciliterende en tegelijkertijd frustrerende ander die het verlangen levend maakt en levend houdt.

Het laatste essay spreekt mij nog het meest aan omdat het over de klinische praktijk gaat, in dit geval over automutilatie. Na wat speelse gedachten over bonobo's, vrijheidslievende bohemiens, het zijn in relatie tot het niet, de rol van de vader in de moderne maatschappij en het neoliberalisme waar (zelf)destructie alom tegenwoordig is, voert Mark Kinet ons mee naar het *théâtre brut* van de zichzelf verwondende patiënten die niet alleen in aantal toenemen maar ook steeds driestere methodes aanwenden om zichzelf te beschadigen. Het verklarende discours over dit zelfgekozen moderne martelaarschap wordt door de auteur gezocht in de relatie van het getormenteerde subject tot het Reële, dat niet gesymboliseerd kan worden. De voor het menselijke leven noodzakelijke symbolische afstand tot het eigen lichaam kan niet worden gerealiseerd en gaat gepaard met een ongelofelijke spanning, die tijdelijk kan worden afgevoerd door een ontlading in de vorm van automutilatie.

Dit hoofdstuk is gelardeerd met vele voorbeelden uit de praktijk waar steeds maar weer blijkt dat de interactie in het gezin van

herkomst wordt gekenmerkt door het onvermogen om emoties en driften te leren hanteren, ofwel doordat de ouders daartoe zelf ook niet in staat zijn of doordat de separatie niet of onvoldoende tot stand wordt gebracht ofwel een combinatie van beide. De therapie behelst dan in grote lijnen het separeren, het leren verdragen van frustratie en niet in de laatste plaats het leren symboliseren van deze realiteiten. Of deze onderneming lukt is afhankelijk van zeer vele factoren, waarin de persoon van de therapeut een doorslaggevende rol speelt. Alles bij elkaar is dit een uitdagend boek dat de lezer zal aanzetten tot verder denken, voorbij de platgetreden paden van de *evidence-based* benadering die de huidige psychiatrie kenmerkt.

Een lege plek om te blijven

Bespreking van

Gabriele Junkers (2013). *The empty couch — The taboo of ageing and retirement in psychoanalysis*. Hove/New York: Routledge. ISBN 978 0 415 59862 0, 180 pp., \$ 44,95

IDA LOUNSKY

Gabriele Junkers is psychoanalytica (lid van de Deutsche Psychoanalytische Vereinigung) en gerontologe met dertig jaar ervaring. In het door haar bedachte en geredigeerde *The empty couch* heeft ze artikels bijeengebracht van psychoanalytici uit de hele wereld. Ze wil door vragen stellen en gezamenlijk nadenken een taboe-onderwerp uit de schaduw halen: het ouder worden van de analyticus, het einde van zijn analytische praktijk, ziekte en dood. Hoe reageren psychoanalytici op het vergankelijke karakter van de menselijke conditie? Welke rol kunnen en moeten de psychoanalytische verenigingen en instellingen hierin spelen? In de inleiding beschrijft Junkers onder meer de moeilijkheden die ze

ondervond om een discussieforum over dit onderwerp georganiseerd te krijgen bij internationale congressen.

Het lijkt zeker niet de bedoeling eenvoudige of volledige antwoorden te geven, maar eerder de psychoanalytische verenigingen aan te moedigen om over dit essentiële onderwerp na te denken en het te bespreken. Het thema van het ouder worden en de eindigheid wordt immers beleefd als «ondenkbaar en onbespreekbaar». Ik meen dat de schrijvers in deze opzet geslaagd zijn, door de vormgeving met open vragen en hypothesen.

Zoals Antonino Ferro en Giuseppe Civitarese in het voorwoord *Rouw en de lege divan* benadrukken, wordt cyclische temporaliteit van de analyticus bij zijn pensionering lineair: «Een analyse wordt beëindigd en gevolgd door een volgende, de wachtlijsten met toekomstige analysanten blijven gevuld. En dan plots stopt deze circulaire temporaliteit. De jaren gingen voorbij en we realiseren ons dan dat we in de lineaire tijd beland zijn [...] Het is als wakker worden uit een droom van eeuwige jeugd.»

Het voorwoord wordt gebracht in de vorm van een dialoog. Het lijkt wel een psychoanalytisch-poëtisch-speels gesprek, dat de verschillende fasen in het leven van de analyticus langsgaat. In de kantlijn komen de verschillende aspecten van de beroepsmatige activiteiten aan bod: analyses, psychotherapieën, individuele en groepssupervisesies, opleidingsseminaries, congressen enzovoort.

Allerlei situaties waarin de divan leeg blijft worden aangehaald, maar ook die waarin de stoel van de analyticus, reëel of psychisch, niet bezet is. Zoals de in supervisesituatie, waar de divan wel aanwezig is maar fysiek vrij, de momenten dat de divan psychisch onbezet blijft omdat analyticus of analysant met zijn gedachten elders is of slaperig. Ten slotte wordt het probleem van de overbelaste divan aangehaald: wanneer de analyticus er niet in slaagt voldoende tijd te nemen tussen de sessies, kan dit een uitdrukking betekenen van de angst te verslappen of